

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πραγμάτευση της ιστορίας και του πολιτισμού των Αντών που επιχρηρήθηκε στα επιμέρους κεφάλαια της μονογραφίας οδηγεί στη διατύπωση κάποιων συμπερασμάτων για την ιστορική εξέλιξη και την πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού της ύστερης Αρχαιότητας και του πρώιμου Μεσαίωνα, ο οποίος έφερε το όνομα Άντες και ταυτίστηκε με τον πολιτισμό Πένκοβκα. Λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των υπό πραγμάτευση ζητημάτων, μπορούν να διατυπωθούν τα εξής συμπεράσματα:

1) Η εξέταση των ερευνητικών δεδομένων δείχνει ότι η εθνική τους ταυτότητα αποτελεί ένα αρκετά αμφιλεγόμενο ζήτημα. Αν και σήμερα είναι γενικά αποδεκτό ότι μετά την οριστική του διαμόρφωση ο λαός αυτός ήταν σλαβικός, σε αντιστοιχία με τις μαρτυρίες των πηγών, η συζήτηση συνεχίζεται ως προς τον σλαβικό ή ιρανικό χαρακτήρα του αρχικού του πυρήνα. Παρόμοια, αν και οι μελετητές συγκλίνουν στην άποψη ότι το όνομα Άντες δεν αποτελούσε κάποιον αυτοπροσδιορισμό, αλλά αποδόθηκε από άλλους, παραμένει ανοικτό το εάν η ετυμολογία του έχει σλαβική ή ιρανική ρίζα. Σε κάθε περίπτωση, οι μαρτυρίες των πηγών και η προσέγγιση του πολιτισμού Πένκοβκα δείχνουν ότι οι Άντες από τον πρώιμο 6ο αιώνα και εξής ήταν ένας σλαβικός λαός, ανεξάρτητα από το εάν ο αρχικός τους πυρήνας ήταν επίσης σλαβικός. Από την άλλη πλευρά, η διαρκής ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τους Άντες σε πολλές χώρες εκτός της τέως Σοβιετικής Ένωσης δημιούργησε ταυτόχρονα και προϋποθέσεις για μία πιο ψύχραιμη προσέγγιση ποικίλων ζητημάτων, μακριά από παραδοσιακά ιστοριογραφικά σχήματα.

2) Η πραγμάτευση του ζητήματος των Venethi στα *Getica* του Ιορδάνη δείχνει ότι αυτός ο λαός επιβίωσε πιθανόν έως τον 4ο αιώνα. Οι Venethi ωστόσο δεν μπορούν να θεωρηθούν ως Πρωτοσλάβοι και πρόγονοι των Σκλαβηνών και των Αντών. Οι σχετικές μαρτυρίες του Ιορδάνη γύρω από αυτούς φανερώνουν αφενός σκοπιμότητα ως προς τη σύνδεση των πρώιμων Σλάβων με έναν αρχαίο λαό και αφετέρου την

αδυναμία του συγγραφέα να δώσει ξεκάθαρη εικόνα για τους Venethi, αφού οι πληροφορίες του είναι μεταξύ τους αντιφατικές. Ο Ιορδάνης εμφανίζει τους Venethi είτε ως ένα λαό που έχει εκλείψει στα μέσα του 6ου αιώνα είτε ως κλάδο μίας ομάδας λαών που φέρει επίσης το ίδιο όνομα και συμπεριλαμβάνει τόσο τους Σκλαβηγούς όσο και τους Άντες.

Οι πληροφορίες του Ιορδάνη είχαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση ιστοριογραφικών προτύπων γύρω από την καταγωγή και εθνογένεση των Σλάβων. Στην πραγματικότητα οι Venethi δεν θεωρήθηκαν ως η απαρχή, αλλά ένας κρίκος στην ιστορική εξέλιξη των Σλάβων, καθώς η απώτερη καταγωγή των τελευταίων αναζητήθηκε ακόμη και σε λαούς της Αρχαιότητας γνωστούς από τον Ηρόδοτο. Εξίσου αμφιλεγόμενες είναι και διάφορες άλλες θέσεις που ταυτίζουν τους Venethi με ένα τμήμα των Σλάβων (π.χ. τους Δυτικούς) ή με πολιτισμούς που δεν έχουν ομοιότητες με τους πρώιμους σλαβικούς. Οι συγκεκριμένοι ιστοριογραφικοί τύποι αντιμετωπίζονται πλέον κριτικά και αυτό που επιβεβαιώνεται τουλάχιστον από τις γραπτές πηγές, είναι ότι ο μελετητής των πρώιμων Σλάβων έχει στη διάθεσή του ασφαλείς μαρτυρίες από τον πρώιμο 6ο αιώνα και μετά. Αναφορικά με τους Venethi, αποτελεί κοινή παραδοχή ότι επρόκειτο για λαό ή φυλετική ένωση στα ανατολικά των Γερμανών, οι οποίοι τους απέδωσαν και το συγκεκριμένο όνομα, παραμένουν ωστόσο αδιευκρίνιστα ποικίλα ερωτήματα ως προς την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα, τον ακριβή χώρο εγκατάστασής τους, αλλά και τις επιπτώσεις που είχαν σε αυτούς οι μετακινήσεις γερμανικών λαών στην ανατολική Κεντρική Ευρώπη.

Επιδίωξη του Ιορδάνη με την επαναφορά των Venethi στο ιστορικό προσκήνιο κατά τον 6ο αιώνα ήταν να δημιουργήσει έναν κοινό τύπο για την καταγωγή των πρώιμων Σλάβων (Σκλαβηγών και Αντών), οι οποίοι εμφανίστηκαν εκείνη την εποχή στα βόρεια σύνορα του Βυζαντίου. Για τον λόγο αυτό τόσο η ιστορία όσο και ο χώρος εγκατάστασης των Venethi χρησιμοποιήθηκαν για να θεμελιώσουν μία ιστορική συνέχεια μεταξύ αυτών και των πρώιμων Σλάβων. Κύριο πρόβλημα για την αξιοπιστία των μαρτυριών του Ιορδάνη αποτελούν αφενός το ιστοριογραφικό χάσμα για τους Venethi μετά τον 2ο μ.Χ. αιώνα και αφετέρου η μη ταύτιση της περιοχής του Βιστούλα (ή και της Βαλτικής), στην οποία οι πηγές του 1ου και 2ου μ.Χ. αιώνα τοποθετούν τους Venethi, με τον χώρο εμφάνισης των τριών πρώιμων σλαβικών πολιτισμών, Κόρτσак-Πράγας, Πένκοβκα και Κολότσιν.

3) Για τον χώρο εγκατάστασης των Αντών, οι μαρτυρίες του Ιορδάνη και του Προκόπιου μπορούν σε γενικές γραμμές να θεωρηθούν ακριβείς, λαμβάνοντας υπόψη και τον χώρο επέκτασης του πολιτισμού Πένκοβκα. Αν και οι μαρτυρίες του Ιορδάνη δείχνουν λεπτομερέστερες, η έμφαση του Προκόπιου στον Κάτω Δούναβη καθιστά τις δικές του μαρτυρίες πιο επίκαιρες, καθώς αναφέρεται και η εγκατάστασή τους ως φοιδεράτων από τον Ιουστινιανό στη βόρεια όχθη του ποταμού. Για τον χώρο του Κάτω Δούναβη, η γεωγραφική θέση των Αντών αναζητήθηκε μάλλον άστοχα στους *Venedi* της *Tabula Peutingeriana*, αφού το συγκεκριμένο έργο δεν ανταποκρίνεται στα δεδομένα του βου αιώνα, ενώ επαναφέρει και όλη την προηγούμενη συζήτηση γύρω από τους Venethi. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως επιβεβαιώνεται ότι για τους Σκλαβηνούς και τους Άντες υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη αξιόπιστες πληροφορίες είτε από μισθοφόρους είτε από πρεσβείες γειτονικών λαών είτε από εμπόρους.

4) Η εξέταση των έως σήμερα δεδομένων για την ιστορία των πρώιμων Σλάβων δεν αφήνει περιθώρια συσχέτισης της απώτερης καταγωγής των Αντών ή του ονόματός τους με ανθρωπωνύμια ή φυλετικά ονόματα που δεν αφορούν στην ιστορική ή πολιτισμική τους εξέλιξη. Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ορθότερη η υπόθεση ότι στους Άντες υπήρχε μία μεγάλη φυλετική ένωση (μία πολιτική ενότητα), πιθανότατα με διακριτούς χώρους εγκατάστασης για κάθε υποομάδα αυτής. Στην υπόθεση αυτή συνηγορούν και οι μαρτυρίες του Προκόπιου για *ἄμετρα ἔθνη* των Αντών, ενώ με τη συνθήκη του 545/46 η εγκατάστασή τους στην περιοχή της πόλης Τούρρις αφορούσε σε ένα τμήμα της φυλετικής τους ένωσης, τους Δυτικούς Άντες.

5) Σχετικά με την ετυμολογία των σωζόμενων αντικών ονομάτων, και με εξαίρεση τη σλαβική, οι υποθέσεις γύρω από την ιρανική ή τη γερμανική (οστρογοθτική) τους προέλευση έχουν ίσως έρεισμα στην επίδραση που άσκησαν εξαρχής οι ισχυροί γείτονες στους Σλάβους Άντες. Τον 4ο αιώνα, και ως υποτελείς στους Γότθους, οι Άντες διαμόρφωσαν ένα σύστημα εξουσίας με ανώτατο ηγεμόνα και ανώτερους αξιωματούχους (πιθανόν ένα σχήμα αντίστοιχο της *ηγεσίας/chefferie*). Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από τη μαρτυρία του Ιορδάνη για την επίθεση του Βινιθάριου στους Άντες το 375, οι οποίοι είχαν λίγο νωρίτερα υποταχθεί στον Ερμανάριχο (περ. 370). Η αναφορά στον βασιλιά Βοζ και σε

εβδομήντα άρχοντες που εξοντώθηκαν από τους Γότθους αποτελεί ένδειξη για πολιτικές και κοινωνικές δομές διαφορετικές από εκείνες που προβάλλουν οι βυζαντινές πηγές του 6ου αιώνα για τους Σκλαβηνούς και τους Άντες. Στην ανεξάρτητη μετέπειτα φυλετική ένωση των Αντών φαίνεται ότι οι συστηματικές επαφές με τους Σκλαβηνούς μετέβαλαν το προγενέστερο πρότυπο κεντρικής εξουσίας, ωστόσο, όπως θα σημειωθεί παρακάτω, δεν το εξάλειψαν εντελώς.

6) Στις μαρτυρίες του Προκόπιου και του Μαυρίκιου οι Άντες παρουσιάζονται ως όμοιοι των Σκλαβηνών στον τρόπο ζωής και σε καθεστώς *δημοκρατίας*, όπου οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν από κοινού. Ταυτόσημη με αυτή την έννοια είναι και η *άναρχία* στο *Στρατηγικόν* του Μαυρίκιου, όπου οι τοπικοί φύλαρχοι των Σκλαβηνών και των Αντών δηλώνονται ως *ρήγες*. Πέραν αυτών, παρατηρούνται ποικίλες αποκλίσεις μεταξύ των δύο σύγχρονων ιστορικών, Ιορδάνη και Προκόπιου, με σημαντικότερη την πληροφορία του δεύτερου ότι οι Σκλαβηνοί και οι Άντες ονομάζονταν παλαιότερα *Σπόροι*. Σημαντικό ζήτημα είναι επίσης η απαρχή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στους πρώιμους Σλάβους υπό την εξουσία φυλάρχων. Ορισμένοι μελετητές έχουν επισημάνει ότι τα αντικείμενα της στρατιωτικής εξάρτυσης και οι ταφές των ιππέων δείχνουν την απαρχή της κοινωνικής τάξης των πολεμιστών. Η συγκεκριμένη κοινωνική διαμόρφωση στους Σκλαβηνούς (η οποία χαρακτηρίζεται ως στρατιωτική δημοκρατία κ.ά.) δεν είναι ξεκάθαρη πριν τον 7ο αιώνα. Από την άλλη πλευρά όμως, η εικόνα του πενιχρού οπλισμού και της άναρχης τακτικής των πρώιμων Σλάβων στις πηγές του 6ου αιώνα δεν επιβεβαιώνεται από τις περιγραφές συγκρούσεων, όπου οι πρώιμοι Σλάβοι διέθεταν οργανωμένο πεζικό και ιππικό, το οποίο τέθηκε και στην υπηρεσία των Βυζαντινών.

7) Για την πρώτη επίθεση των Αντών εναντίον του Βυζαντίου το 518 θα πρέπει να γίνει αποδεκτή η θέση του J. Martindale, ότι ο στρατηγός της Θράκης Γερμανός που τους αντιμετώπισε ήταν ανηψιός του αυτοκράτορα Ιουστίνου Α' (518-527) και όχι του Ιουστινιανού. Η ανάληψη συστηματικότερων επιχειρήσεων από την πλευρά των Βυζαντινών για την απώθηση των εισβολών στο σύνορο του Δούναβη (Σκλαβηνοί, Άντες και νομαδικοί λαοί) ήταν βραχύβια, καθώς οι συγκρούσεις με τα γερμανικά βασίλεια στη Δύση και τους Πέρσες στην Ανατολή δεν επέτρεπαν τη διατήρηση ισχυρών δυνάμεων στα Βαλκάνια. Ωστόσο, οι

στρατιωτικές επιτυχίες του Χιλβούδιου προσέδωσαν το 533 στον Ιουστινιανό τον τίτλο του *Ἀντικοῦ*, ο οποίος διατηρήθηκε στους βυζαντινούς αυτοκράτορες έως το 612. Προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επιθέσεις στον Κάτω Δούναβη, ο Ιουστινιανός δημιούργησε ή ανακαίνισε δεκάδες οχυρά στην περιοχή. Ειδικότερα για τους Ἄντες, επιχείρησε να τους εντάξει στο ευρύτερο πλέγμα συμμάχων που δημιούργησε στον χώρο του Καύκασου, της Μαύρης Θάλασσας και του Δούναβη.

8) Η συνθήκη του Βυζαντίου με τους Δυτικούς Ἄντες το 545/46 είχε ως κύριο στόχο, σύμφωνα με τον Προκόπιο, να αποτελέσουν αυτοί ένα ανάχωμα στις επιθέσεις των νομαδικών λαών. Οι Ἄντες εγκαταστάθηκαν σε πρώην ρωμαϊκό έδαφος (το οποίο φαίνεται ότι ο Ιουστινιανός επεδίωκε να ανακτήσει, όπως προκύπτει και από οχυρώσεις βόρεια του Κάτω Δούναβη) και είχαν καθεστώς υπόσπονδων. Για τον χώρο της εγκατάστασής τους, γίνεται αποδεκτή η άποψη της ταύτισης της αρχαίας πόλης Τούρρις με το σημερινό Barboşi, κοντά στη ρωμαϊκή Δινογετία. Στο πλαίσιο της αντικής εγκατάστασης, το βόρειο τμήμα του σκυθικού *limes* μπορεί να θεωρηθεί ως «τομέας ευθύνης» των Αντών, οι οποίοι θα έπρεπε να υπερασπίζονται τόσο τα εκεί οχυρά όσο και το οδικό δίκτυο της Μικράς Σκυθίας, το οποίο συνέδεε τις μεθοριακές περιοχές με την Κωνσταντινούπολη. Οι Ἄντες έμειναν πιστοί στη συμμαχία με το Βυζάντιο και δεν αναφέρεται άλλη επίθεσή τους στα βυζαντινά εδάφη. Αντίθετα, ως υπόσπονδοι παρείχαν στρατιωτικές δυνάμεις στην αυτοκρατορία ενώ ορισμένοι απέκτησαν και διοικητικές θέσεις στον βυζαντινό στρατό. Για την εγκατάστασή τους στον Κάτω Δούναβη τεκμήριο αποτελούν και τα ευρήματα του πολιτισμού Πένκοβκα που εντοπίστηκαν σε παρακείμενα οχυρά. Από το επεισόδιο του Ψευδοχιλβούδιου αξίζει να τονιστούν οι μαρτυρίες για την κοινωνική οργάνωση και τους θεσμούς των πρώιμων Σλάβων, καθώς και ότι το όνομα *Χιλβούδιος* αναφέρεται από τον Προκόπιο ως αντικό, γεγονός που καθιστά βέβαιη την υπόθεση για την αντική καταγωγή του ομώνυμου βυζαντινού στρατηγού της Θράκης.

9) Μετά τη συνθήκη του 545/46 οι αναφορές στους Ἄντες είναι περιορισμένες στις βυζαντινές πηγές. Μπορούμε ωστόσο να υποστηρίξουμε ότι μετά την προσωρινή υποταγή τους στους Αβάρους μεταξύ 558 και 562 οι Ἄντες ξανάγιναν υπολογίσιμη δύναμη για τους Βυζαντινούς. Οι διάδοχοι του Ιουστινιανού συνέχισαν να χρησιμοποιούν τον τίτλο *Ἀντικός*, στοιχείο που, κατά την άποψή μας, αποτελεί τεκμήριο για την

επικυριαρχία του Βυζαντίου επάνω σε αυτούς και τη συνέχιση της φοι-
 δερατικής σχέσης που προέκυψε από τη μεταξύ τους συνθήκη. Η μόνη
 περίπτωση συνεργασίας των δύο πλευρών που γνωρίζουμε είναι η επί-
 θεση των Αντών εναντίον των Σκλαβηνών το 584 με προτροπή των Βυ-
 ζαντινών. Ωστόσο η εμφάνιση του τίτλου *Άντικός* στον Ιουστίνο Β΄, τον
 Τιβέριο και τον Μαυρίκιο οδηγεί στην υπόθεση ότι υπήρξε ανανέωση
 της συμμαχίας του 545/46, καθώς μάλιστα η εμφάνιση συμπίπτει χρονι-
 κά με τις επιθέσεις των Αβάρων στα βυζαντινά εδάφη το 570, το 582 και
 το 584/85. Τέλος, αναθεωρείται η άποψη ότι η επίθεση των Αβάρων ενα-
 ντίον των Δυτικών Αντών το 602 επέφερε το τέλος της ηγεμονίας των
 τελευταίων με επιχείρημα αφενός τη χρήση του τίτλου *Άντικός* από τον
 Ηράκλειο το 612 και αφετέρου τη διατήρηση του σκυθικού *limes* έως το
 614/15. Η κατάρρευση του τελευταίου τμήματος στο αμυντικό σύστημα
 του Κάτω Δούναβη εκείνη την εποχή συνδέεται ίσως και με την κατάλυ-
 ση της ηγεμονίας των Δυτικών Αντών στη βόρεια όχθη του ποταμού, σε
 κάθε περίπτωση όμως αποτέλεσε το τέλος του ειδικού ρόλου που είχαν
 οι Άντες στην υπεράσπιση του σκυθικού *limes* και, κατ'επέκταση, το τέ-
 λος της συμμαχίας τους με το Βυζάντιο.

10) Σε ό,τι αφορά στον πολιτισμό Πένκοβκα, η ταύτισή του με τους
 Άντες, αν και έχει αμφισβητηθεί αρκετά από ορισμένους ερευνητές, πα-
 ραμένει περισσότερο πειστική από οποιαδήποτε άλλη υπόθεση, λαμβά-
 νοντας υπόψη τα χρονικά και γεωγραφικά δεδομένα της εμφάνισής του.
 Από το σύνολο των ευρημάτων του πολιτισμού, το πλέον δύσκολο στην
 ερμηνεία του τμήμα είναι εκείνο των θησαυρών, καθώς τα αντικείμενά
 τους διαφοροποιούνται από τον λιτό και με αγροτικό χαρακτήρα πολι-
 τισμό του Πένκοβκα.

Ως προς τον ευρύτερο εθνικό του προσδιορισμό, ο Πένκοβκα δικαιο-
 λογημένα εντάσσεται στους πρώιμους σλαβικούς πολιτισμούς, αφού οι
 ομοιότητές του με τον Κολότσιν και τον Κόρτσακ-Πράγας είναι εμφα-
 νείς και δεν διαφοροποιούνται ως προς τα τρία κύρια χαρακτηριστικά
 του υλικού πολιτισμού των πρώιμων Σλάβων (ημιυπόγειες κατοικίες,
 χειροποίητη κεραμική και καύση των νεκρών). Οι επιδράσεις που πα-
 ρατηρούνται επίσης μεταξύ τους επιβεβαιώνουν τη δυνατότητα εύκολης
 προσαρμογής και αφομοίωσης στοιχείων του ενός σλαβικού πολιτισμού
 από τον άλλο, γεγονός που προφανώς διευκόλυνε η εθνολογική συγγέ-
 νεια των φορέων τους. Παράδειγμα που ενισχύει τα παραπάνω αποτελεί

και ο πολιτισμός Irotesti-Cindești-Ciurel στη Ρουμανία, όπου απαντούν μικτά ευρήματα των πολιτισμών Πένκοβκα και Κόρτσακ-Πράγας, καθώς και ορισμένες περιοχές στις βόρειες παρυφές του Πένκοβκα. Οι επιδράσεις του πολιτισμού Κολότσιν στον Πένκοβκα διακρίνονται στον εντοπισμό αγγείων σε σχήμα τουλίπας, ενώ του Κόρτσακ-Πράγας στον εντοπισμό κεραμεικής του συγκεκριμένου πολιτισμού, αλλά και φούρνων από λιθοδομή κατά τη δεύτερη και τρίτη φάση του Πένκοβκα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του τελευταίου αποτελούν τα χειροποίητα αμφικωνικά και στρογγυλά αγγεία.

Για το πολιτισμικό υπόβαθρο και των τριών πρώιμων σλαβικών πολιτισμών, η υπόθεση γύρω από τον ύστερο Ζαρουμπίντσι και αυτόν του Κιέβου φαίνεται αρκετά τεκμηριωμένη, ενώ αντίθετα η υπόθεση για τον Τσέρνιαχοβ, τουλάχιστον ως κύριο υπόβαθρο, έχει σχεδόν εγκαταλειφθεί. Καθοριστικό ρόλο ωστόσο στη γένεση του πολιτισμού Πένκοβκα είχαν πληθυσμιακές ομάδες που μετά την ουννική εισβολή του 375 μετακινήθηκαν από τον χώρο του Τσέρνιαχοβ προς τα βόρεια. Ταυτόχρονα, εκμεταλλευόμενοι το πληθυσμιακό κενό από τη φυγή του γοθτικού πληθυσμού, οι Σλάβοι εποίκησαν τη ζώνη δάσους-στέπας και στα μέσα του 5ου αιώνα είχαν δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός νέου πολιτισμού και τη διαμόρφωση μίας διακριτής αντικής ταυτότητας. Η χρονολόγηση του πολιτισμού Πένκοβκα φαίνεται ότι εκτείνεται από τα μέσα του 5ου έως τις αρχές του 8ου αιώνα, έχοντας ίσως νωρίτερα μία μεταβατική φάση (τύπος Roishche – Bogorodichnoe), η οποία όμως δεν μπορεί αβίαστα να θεωρηθεί και ως πρώτη φάση του πολιτισμού. Ακόμη, η μελέτη των οδηγιών του *Στρατηγικού* για την επίθεση εναντίον των σλαβικών οικισμών (αποστάσεις, επιμελητεία, διαθέσιμες δυνάμεις και τακτικές κινήσεις) δίνουν παρόμοια εικόνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα για το μέγεθος και την έκταση των πρώιμων σλαβικών εγκαταστάσεων.

Παρατηρώντας τις έξωθεν επιδράσεις στον πολιτισμό Πένκοβκα, το ενδιαφέρον στρέφεται αφενός στον γειτονικό νομαδικό κόσμο και αφετέρου στο Βυζάντιο. Στην πρώτη περίπτωση οι επιδράσεις από τη στέπα διακρίνονται κυρίως στη μεταλλοτεχνία (π.χ. χυτή τεχνική, πόρπες και επενδύσεις ζώνης), αλλά και στην κεραμική ή στον τρόπο κατασκευής των κατοικιών, καθώς στη μεθόριο δάσους-στέπας και στέπας εντοπίστηκαν ορισμένες ημιυπόγειες κατοικίες σε σχήμα νομαδικής γιούρτας.

Εμφανείς επίσης είναι οι νομαδικές επιδράσεις στα ευρήματα όπλων, αλλά και στα ταφικά έθιμα, όπου, εκτός από την αποτέφρωση, απαντά και ο ενταφιασμός. Από την άλλη πλευρά, οι κατά κύριο λόγο επαρχιακές βυζαντινές επιδράσεις εντοπίζονται στην κατασκευή των κοσμημάτων, αλλά και στη διακόσμηση της ζώνης. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν τα χυτά ενώτια σε σχήμα άστρου, οι περόνες *τύπου Δούναβη*, οι ανθρωπόμορφες και ζωόμορφες περόνες ή απεικονίσεις, οι πόρπες *τύπου Σαλώνων-Ιστρίας* κ.ά., ενώ στον θησαυρό της Μαρτίνοβκα εντοπίστηκαν και τέσσερα αυθεντικά βυζαντινά αντικείμενα. Μικρότερος αριθμός ευρημάτων επίσης δείχνει επαφές με άλλες περιοχές, όπως η Κεντρική Ευρώπη. Συνοψίζοντας τα παραπάνω συμπεράσματα, καταλήγουμε στα εξής:

Οι Άντες ήταν ένας σλαβικός λαός, συγγενικός των Σκλαβηνών, και μαζί με αυτούς αποτελούσαν τους δύο κλάδους των πρώιμων Σλάβων. Μεταξύ των δύο λαών υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες, όχι όμως και ταύτιση αντίστοιχη με εκείνη που συνάγει κανείς από τις βυζαντινές πηγές του 6ου αιώνα. Στην ιστορική τους εξέλιξη οι Άντες δέχθηκαν περισσότερες επιδράσεις από τους γερμανικούς ή τους νομαδικούς λαούς συγκριτικά με τους Σκλαβηνούς και αυτό είναι εμφανές στις μαρτυρίες για την πολιτική τους οργάνωση, αλλά και στον υλικό τους πολιτισμό, όπου η μεταλλοτεχνία του Πένκοβκα ήταν περισσότερο ανεπτυγμένη συγκριτικά με τους πολιτισμούς Κόρτσακ-Πράγας και Κολότιν.

Το πρότυπο της κεντρικής εξουσίας που υπήρχε στους Άντες τον 4ο αιώνα δεν εμφανίζεται αργότερα, ωστόσο το σύνολο των δεδομένων δείχνει ότι οι ηγεμόνες (*άρχοντες*) των Αντών είχαν μία ενδιαμέση θέση μεταξύ μονάρχη και φύλαρχου, ενώ στους Σκλαβηνούς διακρίνουμε μόνο το δεύτερο. Αυτοί οι *άρχοντες* ήταν επικεφαλής αντικών φυλετικών ομάδων, στις οποίες υπήρχε διακριτή κοινωνική ιεραρχία. Σε αυτό συνηγορούν οι γνώσεις μας για τη γενεαλογία κάποιων Αντών και, από αρχαιολογικής πλευράς, ο εντοπισμός των θησαυρών *τύπου Μαρτίνοβκα* και ο ρόλος του οχυρού του Παστίρσκ, ίσως και του *Selište*, ως διοικητικού κέντρου. Σημαντικότερο όμως είναι το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί συνήψαν συνθήκη με τους Δυτικούς Άντες, όχι όμως και με τους Σκλαβηνούς, κάτι που λογικά προϋποθέτει την ύπαρξη από την άλλη πλευρά μίας τουλάχιστον υποτυπώδους κεντρικής εξουσίας. Η δεδομένη ιστορική και πολιτισμική εξέλιξη διαφοροποιεί εν μέρει τους Άντες

από τους Σκλαβηνούς, δεν μεταβάλλει όμως την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα. Συνεπώς δεν θα πρέπει να αμφισβητείται ο σλαβικός τους χαρακτήρας.

